

**НОВА УКРАЇНА:
СУСПІЛЬСТВО—ЕКОНОМІКА—ПОЛІТИКА
(1991—2001) / За ред. Герхарда Зімона**

Кельн, Веймар, Відень, Бьолау, 2002. — 363 с.

**DIE NEUE UKRAINE:
GESELLSCHAFT—WIRTSCHAFT—POLITIK
(1991—2001) / hrsg. von Gerhard Simon**

K ln; Weimar; Wien; Böhlau, 2002. — 363 s.

Книга “Нова Україна: суспільство — економіка — політика (1991—2001)” вийшла друком німецькою мовою за сприяння автомобільного концерну “Фольксваген”, котрий і фінансував науково-дослідний проект “Україна на шляху до демократії”. По його завершенню відбулася наукова конференція, скликана Інститутом східних та міжнародних студій у Кельні, учасниками якої, очевидно, стали автори цього видання, розширивши свої доповіді до обсягу окремих тематичних розділів. Видання приурочене до 10-ї річниці державної незалежності України, яке є віддзеркаленням сучасної політологічної думки в Європі та Україні стосовно розвитку демократії, реформування системи політичної влади, запровадження ринкової економіки, здійснення внутрішньої та зовнішньої політики Української держави за роки її самостійності. Вчені з України, Англії та Німеччини узагальнили історичний досвід державотворення в пострадянському геополітичному просторі, аналізуючи “комуністичну спадщину” та її вплив на демократичні процеси, досягнення, недоліки, прорахунки законодавчої та виконавчої влади в Україні.

Структуру видання становлять 14 тематичних розділів, що охоплюють ключові галузі суспільно-політичного й економічного життя сучасної України. Вступ і перший розділ належать перу основного видавця книги Герхарду Зімону, котрий вважає 10 років незалежності України визначною подією в Східній Європі. Його аналітичний розділ присвячено з’ясуванню загальнополітичних питань, пов’язаних з функціонуванням посткомуністичного суспільства, державотворення, впливу залишків минулого, перспектив просування України на Захід — до європейської спільноти. Автор визнає наявність “української еліти” за Литовського князівства, але одночасно вважає “українським національним міфом” початок української національної історії від Київської держави X ст. Політична незалежність, на переконання Г. Зімона, не повинна мати обов’язкової “антиспрямованості” (до сусідніх держав), якщо держава сповідує демократичні принципи і норми міжнародного права. Він визнає історичний факт колоніальної залежності України періоду Російської імперії та її новітньої форми — колишнього СРСР, а також вплив сучасного “російського гегемонізму” на політичні процеси в Україні. Автор зазначає, що Л. М. Кравчук в’їхав у велику політику на “потязі національного руху”, був одним з провідних “націонал-комуністів”. Дослідник згадує про сталінські репресії в західноукраїнських землях, етнічні чистки, насильницьку колективізацію, “параноїчний страх Сталіна перед українським сепаратизмом”, про голокост, але чомусь забув сказати про жорстокий голод—геноцид в Україні упродовж 1932—1933 рр. Оцінки загалом виражені та науково обґрунтовані, але викликає певний сумнів визначення “націонал-комунізм” та “викриття” історичного “українського міфу” стосовно прадавності української історії.

Авторами наступних розділів виступили Ярослав Грицак, Олексій Герань, Мирослав Маринович, Ігор Бураковський (Україна), Олександр Отт, Петер Хількес, Хайко Плайнс, Райтнер Ліднер, Волькхарт Вінсентц (Німеччина), Тарас Кузьо (Канада), Гвендолін Шаас, Джеймс Шер (Великобританія). Це відомі політологи, які працюють в університетських центрах своїх країн, в академічних установах, мають ґрунтовні наукові праці.

Відомий український політолог Я. Грицак висвітлює деякі проблеми комуністичного минулого в сучасному політичному житті України, розглянув суперечливі теоретико-політологічні поняття (“національна ідентичність”, “радянська ідентичність” тощо), намагався показати правду про комуністичне минуле, полемізуючи із сучасними політиками стосовно ключових питань української історії, підкреслив позитивні досягнення в результаті індустріалізації, урбанізації, модернізації України в 30-х рр. Політологічного тлумачення “радянська чи нерадянська ідентичність українців”, напевно, замало, щоб дати однозначну і вичерпну відповідь на цей складний історичний феномен. Не можна погодитися з тим, що “велика Вітчизняна війна — міф” (с. 42). До речі, автор не обґрунтовує запропонованої тези. Якщо говорити про термін з позиції науково-теоретичного факту, то, безумовно, є доля ідеологічного міфу, але сама війна була надто реалістичною. Водночас він слушно зауважує, що минувшину нашого народу не можна висвітлювати лише “чорними фарбами”. Кількість втрат населення в Україні протягом 1914—1945 рр., яку згадує він, посиляючись на книгу Б. Кравченка, є замалою. Нині в Україні опубліковано чимало нових статистично-демографічних даних про загальні втрати населення за роки громадянської війни, більшовицького терору 1920—50-х рр. в Україні, німецько-радянської війни 1941—1945 рр.

Розділ, автором якого є Т. Кузьо, вирізняється суто політологічним аналізом, власне, як і переважна більшість інших. Він з'ясовує проблеми державотворення, національної інтеграції, громадянського суспільства, творення нових суспільних цінностей, космополітизму, перспективи “третього шляху” для українського суспільства, національної інтеграції, формування громадянського суспільства, поняття “нація та народ”. Теоретичний аспект домінує над фактологічним висвітленням подій. Він надто зловживає політологічними категоріями, без наповнення їх історичним матеріалом. Для наукової роботи подібний стиль є цілком придатним і нормальним, але не слід забувати, що книгу читатимуть не лише науковці та студенти гуманітарних факультетів, а також “пересічний” громадянин Західної Європи, котрий почасти вважає Київ російським містом. Слід вітати вичерпне використання автором праць зарубіжних політологів та істориків з різних проблем суспільствознавства, тому що, на жаль, їхні твори не завжди потрапляють до фондів наших бібліотек. Про існування в Україні олігархічних кланів та “правлячої еліти” писалося і говорилося, навіть значно гостріше.

Політолог з Берліна Олександр Отт показав особливості президентських виборів в Україні, функціонування українського парламенту, уряду, особливостей проведення референдуму 2000 р. Визнаючи за досягнення розробку нової Конституції України та реформування виборчої системи, дослідник вказує на “вірус авторитаризму”, котрий проник у демократичне життя суспільства на виборах 1999 р. Основний акцент він зосереджує навколо політичної фігури діючого президента нашої держави, висвітлюючи його взаємини з олігархами протягом виборів до Верховної Ради, ніби ця обставина є ключовою для українського суспільства. В багатьох країнах Західної Європи провідні політики, якщо не очолюють олігархічні

клани, то принаймні співпрацюють з ними, особливо на виборах до законодавчої та виконавчої гілок влади. Така логіка сучасного політичного процесу. “Смакувати” особливостями українського феномену не є чимось оригінальним в політології, крім виявлення суб’єктивної позиції в оцінці суперечливого процесу демократизації суспільно-політичного життя в Україні.

Український політолог О. Гарань розглядає регіональні фактори в українській політиці, етнорегіональні відмінності, “небезпеку сепаратизму” на початку 90-х рр., специфіку федералізму в контексті теоретичного аналізу проблеми, стабілізаційні ознаки в українському суспільстві, участь регіонів на виборах 1998 р. та президентських виборах 1999 р., перспективи компромісу між “нацдемократами” і “центристами”, позицію нацменшин. Деякі аспекти перегукуються з попередніми авторами (с. 115). Поняття “націонал-демократи”, яке широко використовує вчений, виглядає дещо абстрактно. Демократія (влада народу) є доступною для сприйняття “пересічним” громадянином, а що таке національна демократія — викликає чимало запитань. Майже всі автори розділів застосовують дюжину політологічної наукової термінології, яку не супроводжують популярним її тлумаченням, хоч книгу читатимуть не лише професори.

Гвендолін Шаас дослідив регіональні проблеми Криму, переймаючись історичними, політичними та культурними особливостями цього специфічного регіону, його етнополітичною й інтернаціональною специфікою, федералістичними тенденціями і відмінностями, конституційним процесом. Він згадує історичні витоки, сягаючи далеких подій XIV ст., а також сталінських депортацій 1944 р. та “хрущовського подарунку” в 1954 р. (с. 131), коли на геополітичній карті колишньої УРСР постала Кримська область. Вказує на присутність у Криму деструктивних проросійських політичних сил, а також на “пріоритетність” кримської проблеми для зовнішньополітичного курсу Російської держави. Відстежує основні фази конституційного процесу в Криму (с. 140—141), обставини її ухвалення в 1998 р. Все-таки Крим, як зазначає вчений, став державним утворенням шляхом “демократичної трансформації”, що є позитивним досягненням українських політиків і керівників держави, адже на просторах колишнього СРСР етнонаціональні політичні проблеми вирішувались адміністративно-військовим втручанням (приклад Чечні). “Неоімперська російська риторика”, що заповонила засоби масової інформації Росії, відгомін якої спостерігається також і на півострові, на переконання Гвендоліна Шааса, не на користь демократичним процесам у регіоні.

Відомий німецький дослідник системи освіти в Україні Петер Хількес займається цією проблемою не перший рік. Його розділ “Націотворення і українізація системи освіти” з теоретико-методологічної точки зору є загалом обґрунтованим й об’єктивним. Тематичний блок вирізняється намаганням автора конструктивно з’ясувати низку принципово важливих питань культурно-освітнього життя. Він аналізує радянську спадщину в системі освіти, саму освітню політику як чинник творення нації, проблеми дерусифікації й українізації, діяльність педагогічних товариств, Академії педагогічних наук України, організаційні підвалини українознавства. Відчувається обізнаність дослідника, його чітка орієнтація в суперечливих освітньо-педагогічних процесах в Україні. Вражає кількість джерел, використаних ним, що вигідно вирізняє його розділ з-поміж інших. Читач знайде чимало цікавої інформації про особливості демократизації та регіоналізації системи освіти, проведення шкільної реформи, професійної освіти, українізацію загальноосвітнього процесу в Україні. Він вважає

українську мову каталізатором суспільного розвитку, важливим фактором “національного виховання”. Ним залучені матеріали офіційної статистики про викладання російською мовою в загальноосвітніх (денних) школах упродовж 1991—1999 рр., а відтак в Європі знатимуть про реальні справи на “мовному фронті”, якщо застосувати термінологію 30-х рр. Так, безперечно, система освіти має колосальне виховне значення для націотворення, але не ключове. Становлення “національної ідентичності” в умовах пострадянського суспільства — процес довготривалий, котрий вимагає використання економічних факторів та радикальної позиції всіх гілок державної влади. “Українізація” не є виключно філологічною проблемою, а важливим політичним завданням держави. Не можна обмежуватися лише “лікнепівськими” мотивами, запроваджуючи українізацію державного апарату, котра призводить переважно до “осурження” російськомовних педагогів вищої школи та космополітичних чиновників, особливо в Криму й у східних регіонах країни.

Для істориків педагогіки має пізнавальне значення виклад шановним автором діяльності різних педагогічних товариств та АПН України (Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Г. Ващенко тощо), хоч їх значно більше в Україні, ніж про них згадує Петер Хількес (Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Сухомлинського, Міжнародна макаренкознавча асоціація та ін.).

Дослідник історії церкви М. Маринович розглядає роль церкви в житті посткомуністичного суспільства, з’ясовує релігійну ситуацію в Україні, висвітлює права людини, специфіку української релігійної свідомості, особливості церковного життя, міжконфесійні відносини, проблеми релігійної ідентичності, конфлікти в 90-х рр. між різними конфесіями, ізоляціоністські тенденції в цій галузі духовного життя України, вплив зовнішніх та внутрішніх факторів.

Економічний блок проблем, представлений розробками І. Бураковського, котрий показав основні етапи запровадження економічних реформ, їх наслідки і сподівання людей, характерні ознаки трансформаційних процесів в економіці країни, фази приватизації, регулятивну роль держави, причини економічного спаду. Його німецький колега Х. Плайнес зосередився на причинах “уповільненої економічної реформи” та її наслідках для суспільства, на суперечливих моментах функціонування енергосектора України, на питаннях боргу за природний газ та взаєморозрахунків, його споживанні, на феномені “страху” в Україні перед іноземними інвестиціями в економіку, а також на становищі вугільної промисловості й атомної енергетики. “Газова атака” в енергосистемі України, тобто скандал з експортом українського природного газу, кошти від якого надходили на особистий рахунок П. Лазаренка в Швейцарії, також не залишилися поза увагою вченого. Він називає загальну суму привласнених коштів экс-прем’єр-міністром України — 880 млн дол. США (с. 231). Дослідник торкнувся проблеми консервації ЧАЕС. Україна мала одержати від країн “Великої сімки” 500 млн дол. фіндопомоги та 1,8 млрд дол. кредиту (с. 241). Але, як виявилось, фінансування було “декларативно-паперовим”, а відтак Україна залишилася на одинці з пораненим ядерним монстром ХХ ст., якого вдалося лише “приспати”, а не умертвити. Вважаючи ситуацію в енергосекторі катастрофічною (с. 242), вчений виокремлює основні причини, що призвели до неї: радянська спадщина планової економіки, державне регулювання ринку газу, яке породжує корупцію, відсутність належних юридичних гарантій для іноземних інвесторів, загальна криза економіки країни. Він дав позитивну оцінку концепції реформ уряду В.А. Ющенка.

Прикро, що серед економічної проблематики, яка потрапила до рецензованого видання, відсутня оцінка економічних реформ в аграрному секторі України. Не висвітлена проблема становлення інституту приватної власності на землю, етапи її приватизації, соціально-економічні і водночас політичні питання життя українського села. Не слід забувати про соціальну специфіку українського суспільства, про організаційно-господарську самобутність способу життя українських селян, котрі становлять соціальну базу нації, є носіями етнонаціональних традицій, а також основними виробниками сільськогосподарської продукції. Україна залишається агроіндустриальною державою, а тому без врахування цього аспекту важко збагнути суть “нової України”. Відсутність аграрного блоку є серйозним недоліком рецензованого видання. Думаю, що мюнхенському бауеру було б цікаво знати про соціально-економічні проблеми херсонського фермера.

Пізнавальним є розділ про взаємини України та Німеччини, про історичні й політичні взаємини за останні 10 років, про культурно-освітні контакти між народами. Р. Лінднер, котрий є автором цієї частини книги, висвітлює велику низку гуманітарних стосунків між державами, які охоплюють галузі освіти, культури, науки, інформаційного обміну. Зокрема, згадується діяльність видавництва “Генеза”, спільні наукові проекти між науковцями Інституту Георга Еберта та Інститутом політології й етнонаціональних досліджень НАН України. Майже 60 вузів Німеччини задіяні сьогодні в науковій кооперації з українськими науково-освітніми центрами (с. 314).

Міжнародні відносини України з європейським співтовариством окреслив Д. Шер. Його зацікавила проблема “раціонального партнерства”, повноцінності та неповноцінності коопераційних зв’язків Української держави з країнами — членами НАТО, Європейського союзу. Він торкнувся також діяльності самого північноатлантичного блоку, його внутрішніх проблем, функцій і завдань в умовах інтеграції європейських держав, перспектив розширення на Схід та можливої участі України в альянсі.

Загалом рецензована книга справляє позитивне враження. Її пізнавальна цінність для європейського читача очевидна. Вона допоможе скласти уявлення про державотворення в Україні, про демократизацію українського суспільства, про Україну загалом, про яку знають лише через гру київського “Динамо” та Чорнобильську трагедію. Незалежна Україна вже існує десять років, вона має всі можливості для входження до європейської спільноти, для формування цивілізаційних основ життєдіяльності. Про це та інше розповідає німецькомовним читачам Західної Європи рецензована книга.

В. І. МАРОЧКО (Київ)

